

DORIVOR O'SIMLIKLARNING FOYDALARI VA TIBBIYOTDA AHAMIYATI

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI TABIIY FANLAR
FAKULTETI BIOLOGIYA

YO'NALISHI 4-KURS TALABASI **SOTIMOV ILHOM**

Annotatsiya: Ushbu maqolada dorivor o'simliklarning inson salomatligiga foydalari va tibbiyotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ularning tabiiy davolash vositasi sifatida ishlatilishi, farmatsevtika sanoatidagi o'rni hamda zamonaviy tibbiyotda qo'llanilishi muhokama qilinadi. Shuningdek, ba'zi mashhur dorivor o'simliklarning xususiyatlari va ularning kasalliklarni davolashdagi samaradorligi haqida ma'lumot beriladi.

Аннотация : данной статье анализируются преимущества лекарственных растений для здоровья человека и их значение в медицине. Обсуждается их использование в качестве натурального лечебного средства, роль в фармацевтической промышленности и применение в современной медицине. Также рассматриваются свойства некоторых известных лекарственных растений и их эффективность в лечении различных заболеваний.

Annotation: This article analyzes the benefits of medicinal plants for human health and their significance in medicine. It discusses their use as a natural remedy, their role in the pharmaceutical industry, and their application in modern medicine. Additionally, it provides information on the properties of some well-known medicinal plants and their effectiveness in treating various diseases. В данной статье анализируются преимущества лекарственных растений для здоровья человека и их значение в медицине. Обсуждается их использование в качестве натурального лечебного средства, роль в фармацевтической промышленности и применение в

современной медицине. Также рассматриваются свойства некоторых известных лекарственных растений и их эффективность в лечении различных заболеваний.

Kalit soʻzlar

Kalit soʻzlar: Dorivor oʻsimliklar, tibbiyot, farmatsevtika, tabiiy davolash, oʻsimlik ekstraktlari, xalq tabobati, biologik faol moddalar, kasalliklarning oldini olish.

Ключевые слова : Лекарственные растения, медицина, фармацевтика, натуральное лечение, экстракты растений, народная медицина, биологически активные вещества, профилактика заболеваний.

Keyword: Medicinal plants, medicine, pharmaceuticals, natural treatment, plant extracts, traditional medicine, biologically active substances, disease prevention.

Dorivor oʻsimliklar – odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan oʻsimliklar – giyohlar. Yer yuzida dorivor oʻsimliklarning 10–12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq oʻsimlik turining kimyoviy, farmakologik xossalari tekshirilgan. Oʻzbekistonda dorivor oʻsimliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda oʻsadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin oʻsimlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qoʻllanadigan dori-darmonlarning qariyb 40–47% oʻsimlik xom ashyolaridan olinadi. Oʻsimliklar murakkab tuzilishiga ega boʻlgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya boʻlib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor oʻsimliklarning quritilgan oʻti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tuganagi, piyozi, poʻstlogʻi, bargi, guli, gʻunchasi, mevasi (urugʻi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moylari va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi. Bugungi kunda Oʻzbekistonda 112 turdagi dorivor oʻsimliklardan tibbiyotda foydalanishga ruxsat berilgan. Ularning 80% ini tabiiy holda oʻsuvchi giyohlar tashkil etsa-da, soʻnggi yillarda katta maydonlarda madaniy plantasiyalari tashkil etilmoqda. Butunjahon Sogʻliqni saqlash tashkilotining maʼlumotiga koʻra, zamonaviy tibbiyotda qoʻllanilayotgan dori-darmonlarning 60% i dorivor oʻsimliklar xomashyolari asosida tayyorlanadi va ishlab chiqarishga joriy etiladi. Xususan, “Gerbo

Farm" xususiy korxonasi 8 gektar yer maydonida **tirnoqgul, na'matak, moychechak, asorun (valeriana), o'tkir bargli sano kabi** 16 xil turdagi dorivor o'simliklarni yetishtiradi. Korxonada 40 dan ortiq dorivor os'imlik mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda.

Tirnoqgul (kalendula) dorivor o'simligi oshqozon-ichak kasalliklarini davolashda tabiiy, samarali vosita hisoblanadi. O'simlik erta bahorda (fevralning oxiri yoki mart oyining boshida) yohud kech kuzda (oktyabrning oxirlarida) ekiladi. E'tiborlisi, yerga qadalgan urug'larni qishda sovuq urmaydi. Unib chiqqan tirnoqgul ko'chatlari 35–40 kunda ya'ni aprelning oxiri — may oyining boshlarida gullaydi. Mavsum davomida tirnoqgul ekinzori 13 marta sug'oriladi. Yoz va kuz oylarida har 2–3 kunda o'simlikning to'pgullari yig'ib, hosil olinadi.

Tavsiya: moychechakni O'zbekistonning istalgan hududida ekib, yuqori hosil olish mumkin.

Dorivor asorun (valeriana lekarstvennaya) o'simligidan xalq tabobatida tabiiy tinchlantiruvchi, yurak kasalliklarini davolashda samarali vosita sifatida foydalaniladi. U Yevropa va Sharqiy Osiyoda yetishtirilsa-da, O'zbekistonda ham dorivor giyoh sifatida ekiladi. O'simlikning urug'i erta bahorda yerga qadalib, oktyabr oyida hosil yig'ib olinadi. **Ildizlar yuvuvchi mashinalarda yaxshilab yuviladi, keyin yaxshi shamollatiladigan xonalarda maxsus javonlarga 15–20 sm qalinlikda yoyib qo'yiladi va panshaxada vaqti-vaqti bilan almashtirib turiladi.** Xomashyo xirmonga yig'ilib, qirqilgan ildizlar esa qoplarga joylanadi. Toylangan xom ashyo 3 yil, toylanmagani esa 2 yil saqlanadi.

Asorun quruq ildizi hosildorligi gektar hisobiga 18–25 sentnerni tashkil etadi. (1 kg quritilgan ildizi 100 ming so'm)

Tavsiya: O'zbekistonning unumdor va sug'oriladigan hududlari (Vodiy, Toshkent va Samarqand viloyatlari)da plantatsiyalar tashkil etish mumkin.

Na'matak. Tabobatda va zamonaviy tibbiyotda foydalaniladigan na'matak mevasi C vitaminiga boy bo'lib, insonning immun tizimini mustahkamlash xususiyatiga ega. Shuningdek, u tomirlardagi qonni suyultirib, qon bosimini tushiradi, shamollash va grippni davolashda asqotadi.

O'simlikning darmondori navlari faqat jinssiz, **5–15 sm uzunlikdagi** novda qalamchalaridan ko'paytiriladi. Urug'dan ko'paytirilganda ular o'zining nav afzalligini yo'qotadi. Na'matak poyalari 5 yilgacha o'sib turadi, keyin ular yangisi bilan almashtiriladi. Yoshartirilgan ekinzor bir yildan keyin gullaydi va mevaga kiradi. O'simlikning 1 ta butasidan terilgan hosil ho'l holatda 20–25 kilogrammni tashkil etsa, qurigach 10–12 kg ga aylanadi. Hosili terib olinganda, o'simlikning erkak shoxlari kesib tashlanadi.

Na'matak quruq mevalari hosildorligi 3*4 sxemada ekilgan maydonda gektar hisobiga 15–20 sentnerni tashkil etadi. (1 kg quritilgan mevasi 20 ming so'm)

Tavsiya: na'matakni tog' etagi, tog' mintaqasidagi lalmi yoki shartli lalmi yerlarda ekish mumkin.

Dorivor o‘simliklarning shifobaxshligi - ular tarkibida alkaloidlar, flavonoidlar, glikozinlar, vitaminlar, oshlovchi moddalar va boshqalar borligidadir. Ko‘pgina shifobaxsh o‘simliklar tibbiyotda qo‘llaniladi.

Dorivor o‘simliklarning organizmga ta’siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning miqdoriga bog‘liq. Bu birikmalar o‘simlikning qismlarida turli miqdorda to‘planadi. Dorining ta’sirchanlik quvvati hamda sifati yuqori bo‘lish davri ularning gullash hamda urug‘lash davrining boshlanishi vaqtiga to‘g‘ri keladi. Dorivor moddalar ba’zi o‘simliklarning kurtagi, bargi yoki poyasida, ba’zi o‘simliklarning guli yoki mevasida, ba’zilarida ildizi yoki po‘stlog‘ida to‘planadi. Shuning uchun o‘simliklarning asosan biologik aktiv moddalari ko‘p bo‘lgan qismi yig‘ib olinadi. O‘simliklarning ildizi, ildizpoyasi, piyozi va tunganagi, odatda, o‘simlik uyquga kirgan davrda — kech kuzda yoki o‘simlik uyg‘onmasdan oldin — erta bahorda tayyorlanadi. O‘simlikning meva va urug‘lari pishib yetilganda yig‘iladi, chunki ular bu paytda dori moddalariga boy bo‘ladi. Yangi yig‘ib olingan dorivor o‘simlik mahsuloti tarkibida (yer ustki a‘zolarida 85% gacha, ildizida 45% gacha) nam bo‘ladi. Bu nam

yo'qotilmasa (quritish yo'li bilan) o'simlik chirib, dori moddalari parchalanib, yaroqsiz bo'lib qoladi.

Dorivor o'simliklar insoniyat tarixida qadimdan muhim rol o'ynagan bo'lib, ular turli kasalliklarni davolash va oldini olishda qo'llanib kelinmoqda. Zamonaviy farmatsevtika rivojlanganiga qaramay, ko'plab dori vositalari tarkibida tabiiy o'simlik ekstraktleri mavjud.

Dorivor o'simliklarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Tabiiyligi – Ular organizmga yumshoq ta'sir qiladi va kimyoviy dorilarga qaraganda kamroq nojo'ya ta'sirga ega.

Keng qo'llanilishi – Xalq tabobati, fitoterapiya va zamonaviy tibbiyotda faol qo'llaniladi.

Profilaktik xususiyatlari – Immunitetni mustahkamlash, metabolizmni yaxshilash va organizmni kasalliklardan himoya qilish xususiyatlariga ega.

Mamlakatning boy o'simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o'simliklar mavjud, ular orasida dorivor o'simliklar ham bor. Bunday o'tlar ekologik toza bo'lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi.

O'simlik materiallarini kompleks qayta ishlash barcha zamonaviy qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi, uning doirasida ishlab chiqarishning barcha xalqaro sifat standartlariga javob beradigan ekstraksiya, tozalash, konsentratsiya, standartlashtirish amalga oshiriladi.

O'zbekistonda eng keng tarqalgan dorivor o'simliklar **rayhon (bazilik), kashnich (koriander), arpabodiyon, yalpiz, sebarga** hisoblanadi. Yovvoyi o'simliklarni tekisliklarda va tog'larda topish mumkin, shuningdek, bozorlar va dorixonalarda sotib olish mumkin.

Mahalliy aholi bunday o'simliklarning mo'jizaviy kuchi haqida oldindan bilishadi. Ular iste'mol qilinadi, ziravor sifatida ovqatlarga qo'shiladi, choy damlanadi, dori sifatida ishlatiladi, shuningdek kosmetologiya yo'nalishida ham qo'llaniladi.

Dorixonalar va kosmetika do'konlarida siz monoo'tlardan, maxsus o'simlik damlamasi, vanna uchun o'simlik preparatlari, turli xil foydali qo'shimchalar, efir moylari va boshqalardan xarid qilish mumkin. Har bir mahsulot tarkibida tabiiy minerallar, vitaminlar va biologik faol moddalar mavjud.

1. Rayhon (bazilik)

Rayhon yoqimli hid beruvchi o'simlik bo'lib, u talabchan emas va deyarli har bir uyda o'sadi. Dunyo bo'ylab bu o'simlik bazilik sifatida tanilgan, ammo O'zbekistonda bu rayhon deb nomlanadi. Rayhon tabiiy antibiotik bo'lib, isitma tushirish va bakteriyalarga qarshi kurashuvchi vosita sifatida ishlatiladi. Qadim zamonlardan beri turli patogenlar keltirib chiqaradigan shamollashni davolashda foydalanilgan. Ushbu o'simlik tarkibidagi moddalar mushaklarning og'rig'ini kamaytiradi, yallig'lanishni oldini oladi, balg'amni bronxlar va o'pkadan olib tashlaydi va yo'tal va burunning oqishi bilan kurashadi.

Bundan tashqari, rayhon parfyumeriya va efir moylarini ishlab chiqarishda faol qo'llaniladi. Rayhonning bir nechta turlari mavjud va ularning har biri o'ziga xos ta'mga ega: qizilmiya, limonli, chinnigulli, keng bargli.

Dorivor o'simliklar farmatsevtika va tibbiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning ilmiy tadqiqotlari va qo'llanilishi kelajakda yanada rivojlanishi kutilmoqda. Shu sababli, ushbu o'simliklardan foydalanishda ilmiy yondashuvga asoslanish va shifokor tavsiyalariga rioya qilish muhimdir.

Xulosa: Dorivor o'simliklar inson salomatligini saqlash va turli kasalliklarni davolashda muhim rol o'ynaydi. Ularning tabiiy tarkibi organizmga yumshoq ta'sir qiladi va nojo'ya ta'sirlarni kamaytiradi. Zamonaviy farmatsevtika sohasida ham ko'plab dorilar o'simlik ekstraktlari asosida tayyorlanadi. Shuningdek, xalq tabobatida dorivor o'simliklardan keng foydalaniladi. Biroq, dorivor o'simliklardan foydalanishda ehtiyot bo'lish, ularning ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish va shifokor tavsiyasisiz qo'llamaslik muhimdir. Kelajakda tibbiyotda dorivor o'simliklarning o'rnini yanada

ortishi kutilmoqda, bu esa tabiiy dori vositalarining ilmiy asoslangan qo'llanilishiga yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. "Dorivor o'simliklar va ularning tibbiyotdagi qo'llanilishi" – Toshkent, 2020.
2. Karimov S., Saidov U. "Xalq tabobati va dorivor o'simliklar" – Tibbiyot nashriyoti, 2018.
3. WHO (World Health Organization). "Medicinal Plants in Primary Health Care" – Geneva, 2019.
4. Zaytsev G.P. "Лекарственные растения: Полный справочник" – Москва, 2017.
5. Smith J., Brown K. "Herbal Medicine: Science and Practice" – New York, 2021.
6. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. "O'zbekistonda o'suvchi dorivor o'simliklar ensiklopediyasi" – Toshkent, 2016.
7. Berdikulov Khudoyshukur Keldiyorovich, Negmatova Surayyo Teshaevna, Normat Durdiev Khasanovich, & Artikova Lola Soatovna. (2024). THE SIGNIFICANCE OF BIOSTIMULATORS IN NON-TRADITIONAL CROP GROWING. The Bioscan, 19(Special Issue1), 356–360. [https://doi.org/10.63001/tbs.2024.v19.i02.S.I\(1\).pp356-360](https://doi.org/10.63001/tbs.2024.v19.i02.S.I(1).pp356-360)
7. Keldiyorovich, B. K. (2024). THE EFFECT OF STIMULANTS ON CROTALARIA HAY YIELD AND QUALITY INDICATORS. Cotton Science, 4(1).
8. Бердикулов, Х. К., Ортикова, Л. С., & Негматова, С. Т. (2024). КРОТАЛАРИЯ КЎК МАССА ҲОСИЛИГА БИОСТИМУЛЯТОРЛАРНИНГ ТАЪСИРИ. Science and innovation, 3(Special Issue 21), 93-97.

9. Keldiyorovich, B. X. (2023). Species of the Genus *Crotalaria* L. and Their Biological Significance. *Web of Agriculture: Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 1(4), 1-7.
- 10.. Keldiyorovich, B. K., & Khushnazarova, N. D. BIOLOGY ECOLOGY AND ECONOMIC IMPORTANCE OF *CROTALARIA JUNCEA*.
11. Keldiyorovich, B. X., & Khushnazarova, N. D. (2023). BIOGEN STIMULATORS DESCRIPTION AND CLASSIFICATION, TECHNOLOGY